

Якими були типи спеціальних дитячих установ УРСР у постокупаційний період?

Спеціальні дитячі установи – це державні заклади для утримання та виховання неповнолітніх громадян, які за різних обставин воєнного часу залишилися без батьківської опіки, стали безпритульними чи бездоглядними, або мали девіантний характер своєї поведінки. Такі заклади опіковувалися дітьми, підлітками та юнаками раннього віку від їхнього народження й (у багатьох випадках) до досягнення ними повноліття. Знаходилися у підпорядкуванні різних міністерств і відомств чи підприємств залежно від їхньої специфіки й функціонального призначення.

Для малолітніх бездоглядних чи безпритульних дітей віком до 3 років відкривалися будинки дитини Наркомату охорони здоров'я УРСР (постанова РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 23 серпня 1943 р. «Про боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю»). Згідно з нормативними документами, вихованці розділялися на такі вікові групи: 1) грудна; 2) повзункова; 3) середня; 4) старша. На кінець 1944 р. в УРСР працювало 69 будинків дитини з 4253 ліжко-місцями.

Від осені 1944 р. на виконання Указу Президії ВР СРСР від 8 липня розгорталася мережа будинків матері і дитини для вагітних жінок та молодих матерів, які потребували соціально-правового захисту (матері-одиначки, вагітні фронтовички, реєвакуювані, бездомні або ті, які особливо потерпали від матеріальної скрути). Жінки й новонароджені впродовж 2–3 місяців перебували в цій установі на повному державному утриманні й після залишення її забезпечувалися мінімумом необхідного для початкового етапу самостійного проживання.

Найпоширенішими спецустановами для неповнолітніх, позбавлених батьківського піклування, були дитбудинки Наркомату освіти. Виокремлювалися дитбудинки як загального, так і спеціального (для дітей військовослужбовців і партизанів; відзначалися вищим рівнем матеріального забезпечення) типів. Функціонували: 1) дошкільні д. б. (діти від 4 до 6 р.), шкільні (7–17 р.) і змішані. На серпень 1944 р. на деокупованих тер. України працювало 287 дитбудинків НКО з контингентом 27 тис. вихованців. У системі НКО було й кілька десятків д. б. для сліпих чи глухонімих вихованців, а також дітей, які відставали в розумовому розвитку.

Для дітей, які прибували із нацистських концтаборів, були розгорнуті спецдитбудинки з особливим режимом задля їхньої соціально-психологічної реабілітації. Таким були зокрема Київські дитбудинки № 10 і № 13.

Гуманну місію з медичної та соціальної реабілітації неповнолітніх, які страждали від фізичної чи психічної неповноцінності, виконувала мережа дитбудинків для дітей-інвалідів Наркомату соціального забезпечення (НКСЗ). На початку постокупаційного періоду почали працювати 11 дитустанов такого типу на 336 місць, що не відповідало реальним потребам.

Створювалися й спецдитустанови іншого якісного типу: дитбудинки промислових і державних сільськогосподарських підприємств. Вони мали галузеве підпорядкування й відомче фінансування.

Близькими до них за специфікою створення й забезпечення стали й колгоспні дитбудинки, які утримувалися кооптом колгоспів і сільських громад.

Вони стали прихистком для сиріт і напівсиріт віком від 4 до 14 років, батьки яких були членами цього колгоспу й загинули на фронтах чи під час окупації.

Низкою спецдитустанов опікувався Наркомат внутрішніх справ (НКВС). Специфічність цих установ полягала в поєднанні у їхній діяльності як гуманітарно-виховних, так і примусово-репресивних функцій.

Дитячі кімнати міліції (ДКМ) організовувалися при міських, районних та лінійних відділах міліції і займалися виявленням бездоглядних та безпритульних неповнолітніх громадян віком до 16 років, а також (в разі потреби) встановленням обставин вчинення ними асоціальних вчинків. Виясвивши обставини бродяжництва чи девіантної поведінки, інспектори ДКМ упродовж 6 годин були зобов'язані повернути затриманих неповнолітніх їхнім батькам (опікунам) або направити до інших спецдитустанов чи, за наявності підстав, передати слідчим органам.

Дитприймальники-розподільники (ДПР) займалися прийомом та влаштуванням бездоглядних та безпритульних дітей та підлітків віком до 16 р. Якщо упродовж 2 тижнів батьків не вдалося відшукати, таких неповнолітніх влаштовували в інші спецдитустанови. Станом на травень 1944 р. в деокупованих регіонах УРСР було відкрито 33 ДПР на 2455 місць.

Функціонували й спецдитбудинки НКВС для влаштування й виховання дітей співробітників НКВС-НКДБ, які загинули на фронтах війни або при виконанні службових обов'язків (наказ № 2 НКВС СРСР від 3 січня 1944). Серед ДСУ НКВС була також і обмежена мережа дитбудинків для дітей «ворогів народу», а також відповідних дитустанов у межах ГУТАБу, контингент яких становили діти, народжені жінками-в'язнями, а також неповнолітні, позбавлені опіки через репресування їхніх батьків.

Підлітків віком 11–15 років за протиправні дії, що не становили велику суспільну небезпеку, направляли на перевиховання в дитячі трудо-виховні колонії (ДТВК), а малолітніх злочинців за вироком суду – в трудові колонії (ДТК). На кінець війни функціонувало 9 пенітенціарних установ для неповнолітніх: 6 ДТВК й 3 ДТК.

Відразу після німецько-радянської війни було розгорнуто й мережу лікувальних та санаторних дитбудинків НКОЗ. У цих установах відбувалося оздоровлення неповнолітніх, котрі мали хронічні захворювання чи послаблене здоров'я. Вони були різного профілю, та найбільшу частку займали туберкульозні, трахомні, міотичні і фавозні дитбудинки.

Особливості функціонування усіх типів ДСУ визначалися різноманітними чинниками економічного, воєнно-політичного, демографічного, соціального та ідеологічного порядку, однак домінуючим серед них став дефіцит фінансових і матеріальних ресурсів, викликаний катастрофічними наслідками війни. Умови утримання вихованців спеціальних дитустанов були адекватною моделлю труднощів воєнного періоду і не відповідали нормативним вимогам, що мало негативні соціальні та медико-санітарні наслідки.

Попри великі труднощі та недоліки їхнього функціонування, ДСУ воєнної доби, на загал, виконали свою гуманну місію прихистку та реабілітації неповнолітніх громадян із особливим соціальним статусом та потребами.

Бібліографія

Лисиця Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр.: монографія. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2022. 256 с.

Григорій ГОЛИШ, Лариса ЛИСИЦЯ